UDK 28-277.2:929 Izetbegović A.
DOI 10.26340/muallim.v27i107.2250

KUR'AN U MIŠLJENJU ALIJE IZETBEGOVIĆA

Almir FATIĆ
Univerzitet u Sarajevu – Fakultet islamskih nauka
almir.fatic@fin.unsa.ba

Sažetak: Alija Izetbegović (1925–2003), prvi predsjednik nezavisne Republike Bosne i Hercegovine, bio je i mislilac koji se bavio pitanjima islama i savremenog svijeta te odnosom između vjere, društva i politike. Imao je duboko poštovanje prema Kur'anu, naglašavao je njegov značaj i ulogu u oblikovanju islamske misli, morala i društva. Njegov stav prema Kur'anu zauzimao je centralnu ulogu u njegovim razmišljanjima o religijskom i političkom pitanjima i temama. Izetbegovićevo djelo u značajnoj mjeri inspirirano je Kur'anom časnim. Cilj ovoga rada je da istraži na koji način je Alija Izetbegović gledao na Kur'an kao Božiju Knjigu i prvi izvor islama; kako je pristupao Kur'anu i kako je tretirao Kur'an u svojim radovima i kako se i kada na njega pozivao te njime argumentirao svoje poglede, mišljenja i stavove. U zaključku autor donosi vlastitu sintezu pogledā i mišljenjā Alije Izetbegovića o Kur'anu.

Ključne riječi: *Alija Izetbegović, Kur'an, tumačenje, savremenost, islamski preporod, sloboda, politika*

Uvod

Alija Izetbegović (1925–2003), prvi predsjednik nezavisne Republike Bosne i Hercegovine, bio je mislilac koji se bavio pitanjima islama i savremenog svijeta te odnosom između vjere, društva i politike. Imao je duboko poštovanje prema Kur'anu, naglašavao je njegov značaj i ulogu u oblikovanju islamske misli, morala i društva. Zapravo, njegov stav prema Kur'anu zauzimao je centralnu ulogu u njegovim razmišljanjima o religijskom i političkom pitanjima i temama, a najpotpunije je izražen u njegovim tekstovima o problemima islamskog preporoda te u djelima: *Islamska deklaracija*, *Islam između istoka i zapada* i *Moj bijeg u slobodu – Bilješke iz zatvora 1983-1988*.[1] Njegovo djelo u značajnoj mjeri inspirirano je Kur'anom.

Cilj ovoga rada je istražiti: 1. na koji način je Alija Izetbegović gledao na Kur'an kao Božiju Knjigu i prvi izvor islama; 2. kako je pristupao Kur'anu i kako je tretirao Kur'an u svojim radovima i 3. kada se na njega pozivao te njime argumentirao svoje poglede, mišljenja i stavove. Prvo ćemo pregledno, uz mjestimične naše komentare, izložiti sadržaj kojim se realiziraju navedeni ciljevi, a potom ćemo, u zaključku, dati vlastitu sintezu pogledā i mišljenjā Alije Izetbegovića o Kur'anu. U radu ćemo koristiti metode prikladne ciljevima rada.

Dva pravila čitanja Kur'ana

Davne 1977. godine, u kratkom tekstu pod naslovom "Kako čitati Kur'an", Alija Izetbegović napisao je da je "više puta čitao Kur'an", ali se, po vlastitom priznanju, nikada nije posebno upitao "kako stvarno treba čitati Kur'an". I potom iznosi svoja razmišljanja o tome, zapravo, *dva pravila* za čitanje Kur'ana, koja ukratko navodimo i elaboriramo (Izetbegović, 2005:1/99–102).

Prvo pravilo koje, prema Izetbegoviću, treba imati u vidu jeste "da je Kur'an cjelina". Objašnjava ga na sljedeći način:

> "Nijedan kur'anski ajet[2], uzet pojedinačno i izdvojen iz teksta, nije čitava istina, nego samo dio istine. Samo Kur'an je cijela i neokrnjena istina. Citiranje pojedinačnih ajeta je neizbježno, ali uvijek treba voditi računa o ovoj ograničenosti domašaja. To je kao kod mozaika" (Izetbegović, 2005:1/99).

[1] U ovom radu korištena su izdanja ovih knjiga iz 2005. godine, kada su, u izdanju sarajevske Izdavačke kuće OKO, objavljena Izetbegovićeva *Izabrana djela* u deset tomova.

[2] Za kur'anski ajet Izetbegović će u svojim tekstovima nekada kazati *ajet*, nekada *rečenica*, a nekada *stavak*.

Da bi upotpunio svoje objašnjenje, autor predmetnog citata navodi dva primjera. Prvi primjer je slučaj kur'anskog ajeta koji propisuje odmazdu (al-Baqare, 179) zajedno s ajetom "koji poziva na praštanje". Drugi primjer su ajeti: *Ne zabranjujte sebi lijepe i čiste stvari koje vam je Bog dozvolio*" (al-Mā'ida, 87); *Ne upiri svoje oči prema ukrasima ovoga svijeta...*" (Tā-Hā, 131).[3] Izetbegović potom upozorava:

> "Površan čitalac bi mogao pomisliti da se radi o protivrječnostima u Kur'anu, što posigurno nije slučaj." I onda daje objašnjenje: "Naprotiv, radi se o nečemu što čini najviši i isključivi kvalitet Kur'ana i islama, o sintezi ovih na prvi pogled protivrječnih zahtjeva. Kur'an, očigledno, neće jedno, nego hoće oboje. On neće samo kažnjavanje, on hoće i praštanje (i obrnuto). Isto tako, on neće samo onaj nego i ovaj svijet, nikada samo jedan od njih. Ljudi koji bi samo i uvijek kažnjavali, makar i pravedno, ne bi bili muslimani, jer nisu praštali. Ali i oni koji bi uvijek praštali, ne bi odbijali zlo zlim, također ne bi bili muslimani. Muslimani su samo oni koji znaju pravu mjeru jednog i drugog" (Izetbegović, 2005:1/99).

Navedene zaključke, prema Izetbegoviću, moguće je izvesti samo iz Kur'ana kao cjeline, ne i iz pojedinačnih ajeta čitanih izdvojeno.[4]

Drugo pravilo čitanja Kur'ana koje nudi Izetbegović jeste: "Čitajte Kur'an uvijek ponovo, naravno uz neophodne razmake vremena." Na taj način se, prema njemu, otkriva ono "što bi se moglo nazvati slojevitošću Kur'ana". Kur'an ostaje isti, kaže Izetbegović, ali: "...vi ste se promijenili ili su se promijenile vaše lične prilike, ili svijet u kojem živite. I opet kroz primjere objašnjava 'ovo pravilo čitanja', odnosno objašnjava ga putem vlastitog iskustva:

> 'Kada sam davno, kao mlad čovjek, čitao Kur'an, znam da sam se posebno zaustavljao kod ajeta koja su govorila o radu, borbi, pravednosti. O tome mi svjedoči i jedna sveščica iz tog vremena koja se nekim slučajem sačuvala i koja je puna takvih i sličnih ajeta, ustvari izvadaka iz Kur'ana. Dobro se sjećam da sam kao mladić bio posebno impresioniran ajetom koji govori o obavezi otpora tiraniji. Naime, na jednom mjestu, govoreći o liku muslimana – vjernika, Kur'an ih, pored ostalog, opisuje i kao one koji *...kada ih kakvo nasilje pogodi, odupru mu se*. To je 39. ajet sure aš-Šūrā. Sjećam se kako sam ga rado citirao u svakoj prilici. Danas, međutim, više me privlače ajeta koja govore o Bogu, relativnosti života, čak prolaznosti, dakle ajeta koja upućuju meditaciji, a ne akciji'" (Izetbegović, 2005:1/100).

Drugi primjer iz vlastitog života koji Izetbegović navodi je posebni utisak koji je na njega ostavio ajet "koji govori o Bogu kao jedinoj stvarnosti koja ne prolazi: *Sve prolazi, samo ostaje lice tvoga Gospodara...*" (ar-Rahmān, 26–27). Sljedeći primjer je smrt njegove majke "dok je bol u mojoj duši još bila svježa", kada je rado otvarao stranicu Kur'ana "na kojoj se nalaze one divne rečenice:

> *O smirena dušo, vrati se svome Gospodaru, zadovoljna jer je i On sa tobom zadovoljan. Uđi među Moje dobre robove i nastani se u Mome raju* (kraj sure al-Fağr). Tada sam pomišljao: koje bi bolje riječi utjehe mogao izgovarati čovjek, kome bi bilo suđeno da se nadnese nad lice mrtvog djeteta? Kur'an je, dakle, u jednom slučaju zakonik ili borbeni poklič, a u drugom utjeha za neizbježne nevolje ovoga svijeta. U jednoj prilici ćemo više primijetiti jedno, a u drugoj ono drugo" (Izetbegović, 2005:1/100).

Izetbegović smatra da ovo otkrivanje različitih "slojeva" ili tonova Kur'ana u zavisnosti od ličnih prilika čovjeka pojedinca, vrijedi i na historijskom planu, u životu zajednice. Tada govorimo, smatra on, o posebnoj aktuelnosti nekih kur'anskih ajeta:

> "Tamo gdje bjesni rasizam, poseban značaj svakako će imati ajeta koja govore o zajedničkom porijeklu, pa prema tome jednakosti svih ljudi (npr. prvi ajet sure an-Nisā). Tamo gdje se vrši vjersko nasilje ili vlada isključivost bilo koje vrste, mora se svojim značajem isticati onaj reski zakon od tri riječi: *U vjeri nema sile*" (al-Baqara, 256) (Izetbegović, 2005: 1/101).[5]

U više navrata Izetbegović će navoditi i ponavljati ovaj ajet, npr. i u knjizi *Moj bijeg u slobodu* (str. 59): "Kad je riječ o ljubavi i vjeri, sila ne pomaže. *U vjeri nema sile*" (Kur'an, 2/256).

O učenju Kur'ana

Izetbegović zatim nastavlja da govori o praksi učenja Kur'ana, tj. učenjem ili slušanjem arapskog originala, koju on smatra posebnom vrstom čitanja Kur'ana. Navodi da neki ljudi ovu vrstu čitanja Kur'ana ne smatraju naročito vrijednom, s obzirom na to

---

[3] Izetbegović u svojim radovima koristi Pandža-Čauševićev prijevod Kur'ana iz 1937. s mjestimičnim modifikacijama. Vidi: *Kur'an Časni. Prijevod i tumač*. Preveli i sredili: hafiz Muhammed Pandža i Džemaludin Čaušević, Libris, Sarajevo, 2012.

[4] Treba istaći da su još klasični metodolozi nauke o tumačenju Kur'ana (*at-tafsīr*), kao jedno od metodoloških tumačenjskih pravila, uspostavili pravilo kur'anskoga konteksta. Prema ovom važnom pravilu, komentatoru nije dopušteno da kur'anske riječi ili ajete tumači same za sebe; obaveza mu je sagledati ih i protumačiti u kontekstu datog kur'anskoga Teksta, pogotovo ako jedna riječ ili, pak, ajet imaju polisemno značenje. Vidi: Ar-Rūmī, 2003:140; Fatić, 2014.

[5] "On, koji, dakle, nije izučavao historiju tefsirske nauke niti škole tefsira, uočava slojeve kur'anskog teksta, kur'ansku sveobuhvatnost i univerzalnost. Izetbegović se u tom tekstu drži najboljih zasada – poststrukturalističke metode i Gadamerove aplikacije, prema kojoj se tekst dovršava u duhu čitaoca, obogaćuje se i mijenja sa čitaočevim iskustvom i mijenom Vremena" (Džemaludin Latić, u predgovoru *Problemi islamskog preporoda*).

da većina nas ne razumije to što uči. Međutim, on izričito kaže da se ne slaže s takvim mišljenjem. I opet navodi primjer iz vlastitog života. Riječ je o jednoj konferenciji na kojoj je bio te se prisjeća da je svaki dan konferencije počinjao i završavao učenjem jednog dijela Kur'ana (Ašereta), koji je učio jedan od poznatih hafiza. Primjetio je da su izlaganja učesnika uvijek praćenima nekim šapatom, škripanjem stolica i sl., ali kad bi hafiz započeo s učenjem, sve bi se umirilo, zavladala bi mrtva tišina. Vrhunac je bio, prisjeća se, hafizovo učenja sure ar-Rahmān, sure "poznate po svojoj ljepoti i skladnosti":

> "Mislim da taj utisak nisam u stanju opisati. Nisam znao značenje ove sure (osim one rečenice koja se kao refren ponavlja), ali mi se činilo kao da je potpuno razumijem, i ja i svi ostali. Poslije svakog od ovih učenja, ja sam se osjećao neizmjerno bliži svima drugima i činilo mi se da svi ti ljudi žele jedni drugima reći: pa zar ne vidite da smo mi braća! Nikada poslije ovog doživljaja ne bih mogao postaviti pitanje vrijednosti zajedničkog učenja ili slušanja arapskog originala Kur'ana. Svi istinski muslimani razumiju Kur'an, ovako ili onako" (Izetbegović, 2005:1/101).

Svoj kratki tekst zaključio je mišljenjem

> "da je čitanje Kur'ana kao putovanje kroz znane i neznane zemlje. Dva čovjeka prođu isti put, pa je jedan pun utisaka a drugi kao da je prošao žmireći. To zavisi od njih a ne od pejzaža i gradova kroz koje su prošli. Svako će u Kur'anu, dakle, naći onoliko koliko sam vrijedi" (Izetbegović, 2005:1/102).

O Kur'anu kao Knjizi

U knjizi *Islam između istoka i zapada* (70) Alija Izetbegović će kazati da je poznato "kako na pukog čitaoca ili analitičara Kur'an ostavlja utisak nesistematičnosti i spoja proturječnih elemenata".[6] Potom daje svoj odgovor zašto je to tako:

> "Ali Kur'an je život, a ne literatura, pa teškoća iščezava čim na njega počnemo gledati ne kao na način mišljenja nego kao na način življenja. Jedini autentični komentar Kur'ana može biti život, i kao što znamo, to je bio Muhammedov život. Nauka islama, koja je u pisanom obliku Kur'ana mogla izgledati neuhvatljiva i protivrječna, u Muhammedovom životu iskazala se kao potpuni, prirodni sklad i kao vrlo efikasno jedinstvo ljubavi i sile, uzvišenog i realnog, božanskog i ljudskog."

U poglavlju u kome razmatra fenomen umjetnosti, a u kontekstu nedokučivosti i neprevodivosti umjetničkih djela, odnosno nemogućnosti da se dosegnu racionalnim i logičkim sredstvima, kao što su Beethovenova *Deveta simfonija*, tragedije *Hamlet* i *Kralj Lir*, te roman *Ulysses* (Uliks), Izetbegović će napisati: "Slične neprevedive izraze nalazimo u Kur'anu na početku nekih sura" (Izetbegović, 2005:2/155).[7] Za Evanđelje i Kur'an Izetbegović će napisati da nisu "teološki spisi" (Izetbegović, 2005:2/181).

Pogledi na Kur'an

U tekstu pod naslovom "Razmišljanje uz 1400. godišnjicu Kur'ana" iz septembra 1969. godine, kako stoji na kraju teksta, Izetbegović daje mali prikaz, kako on kaže, "nekih stavova Kur'ana" (Izetbegović, 2005:1/61). Zabilježio je da je ovu godišnjicu obilježio tako što je još jednom pažljivo pročitao Kur'an. U mladosti je, kako piše, posebno tragao za socijalnim, političkim, naučnim, "dakle, prvenstveno nevjerskim istinama" (Izetbegović, 2005:1/49). Vremenom Izetbegović dolazi do jednog saznanja – da odgoj čovjeka rješava sve probleme – saznanja koje mu je "u duši riješilo tajnu: kako je Kur'an uspio dati odgovor na sva pitanja ljudskog života". Iz nastavka ovog teksta možemo derivirati nekoliko Izetbegovićevih pogleda o Kur'anu i njegovom sadržaju.

Tako npr. za Aliju Izetbegovića Kur'an je:

1. Knjiga koja daje odgovore na sva pitanja (str. 50).
2. Knjiga koja ne sadrži – niti treba da sadrži, veli on – gotova rješenja za sve konkretne probleme čovjekovog društveno-političkog život, a još manje gotove naučne istine o prirodi i njenim pojavama (str. 50).
3. Knjiga koja sadrži – i treba da sadrži – samo fundamentalne istine koje opredjeljuju čovjekov položaj i sudbinu u svijetu. Te istine stvar su vjere i etike; ne mijenjaju se i ne mogu se prevazići (str. 51).
4. Knjiga koja sadrži najveće i nezamjenjivo znanje (str. 51).
5. Prva i najvažnija istina u Kur'anu jeste vjera u Boga, razvijanje svijesti o jednom

---

[6] Ovo posebno važi za orijentaliste, koji na *kur'ansku poetiku* gledaju na taj način. U svojoj knjizi *The Sublime Qur'an and Orientalism* Muhammed Halifa objašnjava neke razloge u tom smislu. Naprimjer, on kaže da orijentalisti mogu gledati na kur'anski književni stil kao na "...mehaničko ponavljanje, ograničenog leksičkog nivoa, ispunjenog nespretnom sintaksom, neopravdanim pleonazmom i retoričkim ukrašavanjem u mnogim dijelovima te elipsama i retoričkim obratima u mnogim drugim" (20). Također v. Cragg, *The Mind of the Qur'an: Chapters in Reflection*: "Kur'an je drevni dokument, dalek i neprikladan, pristupačan samo šejhovima i stručnjacima. Čak i saosjećajan čitalac, koji nije njegov pristalica, možda će biti sumnjičav. Moglo bi biti da je on već zapazio da je njegov interes, zbog nedostatka potrebnih tragova, zbunjen i frustriran" (13).

[7] Izetbegović misli na "slova koja se cjelovito izgovaraju", tzv. "tajanstveni glasovi" na početku 29 kur'anskih sura, poput Elif Lām Mīm, Yā Sīn, Tā Hā, Sād itd. Više o ovim slovima, "neprevedivim izrazima" vidi: Karić, 1995:97–105; Adilović, 2010:212–226.

dobrom i pravičnom Gospodaru (str. 51).
6. Knjiga koja proglašava ravnopravnost žene, u smislu jednake vrijednosti žene kao čovjeka (str. 58).

U tekstu "Muslimanska – žena i majka" iz 1968, Izetbegović će kazati da "Kur'an nema uglađene hipokrizije, ali ima dosta jednostavnih i neuljepšanih istina" (Izetbegović, 2005:1/38). U istom tekstu ustvrdit će da su vjerske obaveze muškarca i žene po Kur'anu potpuno istovjetne. Isto je i sa svim moralnim obavezama koje Kur'an izričito ili prešutno sadrži (Izetbegović, 2005:1/39). Izetbegović smatra da je Kur'an "misao o jednakosti i bratstvu svih ljudi objavio na vrlo jasan i određen način" (Izetbegović, 2005:1/72).

U *Islamskoj deklaraciji* (str. 139) Izetbegović ističe da je Kur'an "centralni fakt islamske ideologije i prakse". Svaki uspon islamskih naroda, svako razdoblje dostojanstva počinjalo je afirmacijom Kur'an, smatra on. Za Izetbegovića Kur'an nije samo vjersko-moralni, nego društveno-politički kodeks. On ovo izriče u kontekstu "kada Kur'an umjesto trpljenja i pokoravanja i ponovnog trpljenja i pokoravanja odobrava ili čak propisuje borbu" (Kur'an, 2/216, 22/39, 60/2, 60/8–9, 61/10–11 itd.) (Izetbegović, 2005:2/266).

Kur'an kao dokaz i argument

Alija Izetbegović u mnogim tekstovima Kur'anom dokazuje brojne svoje stavove. Navest ćemo nekoliko primjera.

Za dokaz tvrdnji da je prva i najvažnija istina u Kur'anu vjera u Boga i razvijanje svijesti o jednom dobrom i pravičnom Gospodaru Izetbegović navodi veoma veliki broj kur'anskih ajeta (str. 51–53). Isto to čini i s tvrdnjom da su prihvatanje Božije volje i vršenje dobrih djela sadržaji dina i vjere (str. 53–54). Za tvrdnju "vjera je moral; njeno vršenje odgoj", također, navodi veći broj ajeta (str. 55), kao i za tvrdnju da "nauka i znanje, mada ne mogu suditi vjeri niti je uspostaviti, mogu je obogatiti" (str. 55–56). Kao dokaz da su pravda i pravičnost vrhunski zahtjevi islamskog morala navodi veći broj ajeta (str. 57–58). Da po Kur'anu nema odabranog naroda, niti više rase, navodi nekoliko ajeta (str. 58). O ravnopravnosti žene i muškarca te šta zahtijeva "jedinstveni moral u Kur'anu od inače svakog čovjeka" citira veoma veliki broj kur'anskih ajeta (str. 58–60). Nekoliko ajeta navodi o radu i borbu, "o ta dva velika zakona ljudskog života" (str. 60–61). O jednakosti i bratstvu ljudi navodi tri ajeta (an-Nisā, 76; al-Baqara, 213, al-Huğurāt, 13) (str. 72).

O tome kako Kur'an govori o jednom "ovako nesavršenom svijetu" Izetbegović navodi brojne ajete. Započinje ovako: "U Kur'anu čitamo ove rečenice" – a završava riječima: "Mogli bismo nastaviti da citiramo još mnogo zanimljivih rečenica iz Kur'ana časnog" (str. 74–77).

U tekstu "Za islamsku revoluciju" Izetbegović na jednome mjestu ustvrđuje kako se "velikaši, glavari i posjednici vlasti i bogatstva identificiraju kao nosioci opozicije prema vjeri i njenim zahtjevima", a potom, kao dokaz tome, navodi nekoliko ajeta, kao i za tvrdnju da je "kur'ansku objavu prihvatila sirotinja, a odbili bogataši" (str. 92). U istom tekstu kazat će: "Bog nas kuša, ali ishod ove dileme nije određen. *Šta god vas zadesi, to vam je od vas samih*, kaže Kur'an" (str. 97) (Shodno brojevima stranica vidi: Izetbegović, 2005:1).

U *Islamskoj deklaraciji* (str. 158) pozivanja na Kur'an su brojna, a posebno vidljiva i upečatljiva u poglavlju "Islamski napredak našeg doba (teze)", gdje autor iznosi 17 islamskih načela (čovjek i zajednica, jednakost ljudi, bratstvo muslimana, svojina, zekat i kamata, republikanski princip itd.) i uglavnom ih argumentira Kur'anom. Princip 17. (Odnos prema drugim zajednicama) ovako objašnjava: "Odnos islamske zajednice prema drugim zajednicama u svijetu počiva na principima:

1. Slobode vjerskog opredjeljenja (Kur'an, 2:256);
2. Snage i odlučne i aktivne odbrane (Kur'an, 8:61–62, 42:39–42, 2:190:192);
3. Zabrane napadačkog rata i zločina (Kur'an, 2:190, 42:43);
4. Međusobne saradnje i upoznavanja naroda između sebe (Kur'an 49:13);
5. Poštivanja preuzetih obaveza – ugovor (Kur'an, 9:4);
6. Uzajamnosti – reciprociteta (Kur'an, 9:8)".

Islamsko načelo o priznavanju kršćanstva i židovstva i odnos muslimana prema tim religijama i njihovim pripadnicima, smatra Izetbegović, "potječu gotovo doslovno iz Kur'ana (Kur'an, 29:45, 2:136, 5:47–49)". Za stav da "islam nikada nije htio biti samo nacija", odnosno da je "htio biti narod koji poziva na dobro i sprečava zlo", Izetbegović ukazuje na Kur'an, 3/190 i 22/41 (Izetbegović, 2005:2/71). O tome da je čovjek jednom svojom stranom "očevidno vezan za životinjski svijet i vuče porijeklo iz tog svijeta", Izetbegović u fusnoti dodatno kaže: "Ni Kur'an ne misli ništa drugačije", te citira 38. ajet šeste sure Kur'ana (Izetbegović, 2005:2/86).

U fusnotama knjige *Islam između istoka i zapada* nekada ukazuje samo na broj sure i ajeta iz Kur'ana (npr. str. 293), nekada navodi samo ajete ili njihove dijelove (npr. str. 111 i 144), a nekada čitaoca upućuje da *uporedi* s Kur'anom, citirajući ajet ili dio ajeta (str. 110). Nekad, pak, u osnovnom tekstu u zagradi ukazuje na Kur'an, kao što je to slučaj na 114 stranici: (Kur'an, sura '*Abasa*, priča o slijepcu). Za tvrdnju da islam odgovara čovjeku jer je sagrađen po liku njegovom, navodi Kur'an, 30/30 (str. 287). Katkada se Izetbegović upusti i u tumačenje

nekih kur'anskih ajeta[8]: "Kada je Allah u Kur'anu rekao: *Bog ne zadužuje nikog teretom koji ne može nositi* (Kur'an, 2/286), očigledno je ciljao na kršćanstvo" (Izetbegović, 2005:2/259).

Ili: "Kur'an se rjeđe obraća čovjeku, češće ljudima, a nerijetko njima samo kao građanima" (Izetbegović, 2005:2/285). "Sam Kur'an je izričito naglasio da je Muhammed samo čovjek (Kur'an, 17/93, 18/111, 40/6 itd.) i parafrazirao buduće napade na njega: *Šta je ovom poslaniku? Jedne hranu i hoda po trgovima*" (Kur'an, 25/7) (Izetbegović, 2005:2/263).

U poglavlju "Prihvatanje u odbacivanje Krista" komparira rječnik Evanđelja i Kur'ana (str. 262–266). Kur'an je, prema Izetbegoviću, "zadržao nešto od oporoga realizma Starog zavjeta..." (Izetbegović, 2005:2/267). U tom kontekstu u fusnoti navodi da najviše dodirnih tačaka između Staroga zavjeta i Kur'ana nalazimo u

> "onim britkim rečenicama protiv nedostojnih držalaca vlasti i bogatstva, tako čestim u objema knjigama. Kur'an grmi protiv 'oholih glavešina' (7/74), 'grješnih velikaša' (6/123), 'uglednika' (7/59), 'bezbožnih velikana' (11/27), 'rasipnih bogataša' (34/43) itd. Ovo je svakako izraz duštvene angažiranosti jevrejstva i islama" (Izetbegović, 2005:2/267).

U knjizi *Moj bijeg u slobodu* citira ajet: "*Bog se ne susteže da vam kao primjer navede jednu mušicu*" u kontekstu razmišljanja o "inteligenciji kompjutera", za koju kaže da je "glupa i da se u najboljem slučaju radi o simulaciji inteligencije", te ustvrđuje da ljudi nisu u stanju, i pored sveg znanja, "proizvesti jednog jedinog komarca iz močvare (mušicu)". Na kraju ovog pasusa kaže: "To je poruka onog ajeta o mušici" (Izetbegović, 2005:3/60).

Iz ajeta "*Ne bojte se ljudi, nego se Mene bojte*" – Izetbegović derivira zaključak da je "pokoravanje ostalo samo za Najvišeg Gospodara, za svakog drugog je ukinuto. Služenje Bogu je u skladu sa ljudskim dostojanstvom" (Izetbegović, 2005:3/88).

Kur'anska pripovijest o stvaranju prvog čovjeka (Kur'an, 2/30–34) sadrži, smatra Izetbegović, "barem dvije kapitalno važne stvari:

1. Svi su ljudi ako ne braća, a onda daleki rođaci i kao takvi jednaki, i
2. Prvo je bio Čovjek i Žena, pa onda ljudi i narodi. Sljedstveno tome 'ljudska prava' su starija (i važnija) od narodnih, plemenskih, zajedničkih, državnih. Ljudska prava su primarna, ova druga su izvedena" (Izetbegović, 2005:3/228).

Poznavanje sadržaja Kur'ana

Za dvojni poziv Kur'ana "vjerujte i činite dobro" Izetbegović veli da ga je samo u suri al-Baqara našao na osam mjesta, i potom navodi samo brojeve tih ajeta, a onda nabraja i nekoliko sura iz prve polovine Kur'ana. "Ostavljam čitaocu da sam nastavi dalje, da bi se uvjerio da će ono 'vjerujte i činite dobro' jednako često naći i u drugoj polovini Knjige" (Izetbegović, 2005:1/108–109).

U Glavi VIII "Islam i religija" knjige *Islam između istoka i zapada* Izetbegović navodi da je naredba zekata u Kur'anu spomenuta osam puta u poglavljima koja su objavljena u Mekki i 22 puta u poglavljima koja su objavljena u Medini (str. 270). "Jedinstvo namaza i zekata utvrđivao je Kur'an", navodi Izetbegović, "stalno ponavljajući njihovu povezanost". Domalo kasnije elaborira da je formula "klanjajte namaz i dijelite zekat" samo specifičan oblik jedne druge fundamentalnije i općije "bipolarne" formule – vjerujte i činite dobro, koja se može smatrati temeljnim oblikom kur'anske religiozne i društvene zapovijedi. U fusnoti za ovu elaboraciju navodi:

> "Jedna poznata rečenica Kur'ana upućuje na ovu povezanost: *Zaista, oni koji vjeruju i čine dobra djela, klanjaju namaz i dijele zekat dobit će nagradu od svoga Gospodara. Za njih nema straha i tuge*" (Kur'an, 2/277) (Izetbegović, 2005:2/274).

Za "dualizam islama" navodi nekoliko ajeta na str. 275, i brojne ajete na str. 278–280 knjige *Islam između istoka i zapada*, a potom zaključuje: "Zajednički element svih citiranih rečenica Kur'ana jeste zahtjev za ovom čovjekovom aktivnošću (tj. racionalnom naukom – nap. A.F.) kojom počinje svaka njegova moć nad svijetom (prirodom) (str. 280). "Sva tumačenja Kur'ana pokazuju da je on bez Hadisa, dakle bez jednog života, nerazumljiv" (Izetbegović, 2005:2/276).

U *Islamskoj dekalaraciji* (str. 161) Izetbegović navodi: "Kur'an kaže da je unutrašnji preporod preduvjet svake izmjene i poboljšanja stanja jednog naroda" (Kur'an, 13:11). Po Kur'anu, kaže Izetbegović, "posmatranje prirode je religiozni sadržaj" (Izetbegović, 2005:3/105). "Kur'an je u jednoj od sura objavljenih u Mekki, dakle dosta rano, odbacio tvrdnju o božanskoj prirodi Krista", navodi Izetbegović (Izetbegović, 2005:3/246).

Kritika odnosa prema Kur'anu

Na kraju teksta "Razmišljanje uz 1400. godišnjicu Kur'ana" Izetbegović kritizira muslimanski odnos prema Kur'anu. Ističe da se Kur'an u

---

[8] Svoje gledište o tumačenju, odnosno interpretaciji Kur'ana Izetbegović iznosi u knjizi *Moj bijeg u slobodu*: "*Interpretacija Kur'ana ispočetka je bila slobodna*, ali je proces kreativne interpretacije (ra'y) bio postupno ograničavan sunom, kijasom i idžmaom itd., dok se nije potpuno ukrutio teorijom o 'zatvaranju vrata idžtihada' (u III vijeku). Bilo kakve inovacije su u potpunosti zakočene" (str. 390–391). Kasnije, u istoj knjizi, iznosi i ovaj stav: "*Kur'an i islam su odveć važne stvari da bismo ih mogli prepustiti samo hodžama*" (str. 401). I još o tumačima Kur'ana kaže: "*Nema više velikih tumača Kur'ana, ali zato ima hiljade hafiza. Umjesto stvaralačkih komentara – beskonačna učenja napamet, umjesto analiza i sinteza – beskonačno ponavljanje*" (italic – A.F.) (str. 403). Kao i o razumijevanju Kur'ana: "U pitanju razumijevanja Kur'ana, ima jedna čisto subjektivnom činjenica: moramo u njega vjerovati da bismo ga razumjeli" (str. 404).

muslimanskim kućama nalazi na istaknutom, posebnom mjestu, kaligrafski se ukrašavaju njegove korice i stranice najmaštovitijom ornamentikom, on je prvo što dijete počinje da uči i nauči, ali najveći broj njih nikada neće saznati pravi sadržaj i značenje Kur'ana. "Kur'an je neprikosnoveni simbol, ali je prestao biti zakonik, a trebalo bi biti obrnuto". Kur'an se ne čita, nego se "uči", recitira. U "učenju" ni Arap ni nearap više ne dokučuju njegovo značenje... (Izetbegović, 2005:1/62).

Još jednu Izetbegovićevu kritiku vidimo u tekstu "Kur'an i tzv. islamski šarti" iz 1978. godine. On smatra da islamski šarti ne odražavaju duh i cjelinu Kur'ana, "ne reprezentuju sve bitne elemente Kur'ana" (Izetbegović, 2005:1/107). "Samo je Kur'an čitava istina o islamu. On je Božija riječ. Šartovi su ljudski, odveć ljudski...", kaže autor na kraju (Izetbegović, 2005:1/110).

U *Islamskoj deklaraciji* iznosi snažnu kritiku odnosa prema Kur'anu, započinjući s pitanjem: "Kakav je bio položaj Kur'ana u vremenu koje je prethodilo razdoblju stagnacije i povlačenja?" i ovim odgovorom:

> "Odanost prema ovoj Knjizi nije prestajala, ali je izgubila aktivni a zadržala iracionalni, mistični karakter. Kur'an je izgubio autoritet zakona, a dobio 'svetost' predmeta. U njegovom istraživanju i tumačenju mudrost je ustupila mjesto cjepidlačenju, bit formi, a velike misli vještini recitacije. Pod stalnim utjecajem teološkog formalizma Kur'an se sve manje čitao, a sve više 'učio' (recitirao), a naredbe o borbi, ispravnosti i osobnom materijalnom žrtvovanju, opore i neprijatne našoj inerciji, rastvorile su se i nestale u ugodnom zvuku učenog kur'anskog teksta. Ovo neprirodno stanje postupno je prihvaćeno kao normalno, jer je odgovaralo onoj sve brojnijoj skupini muslimana, koja niti je mogla raskinuti s Kur'anom, niti je imala snage da svoj život preuredi prema njegovim zahtjevima. U ovoj činjenici treba tražiti psihološko objašnjenje pojave pretjeranog recitiranja Kur'ana. Kur'an recitiraju, tumače pa recitiraju, proučavaju pa opet recitiraju. Ponavljaju po hiljadu puta jednu njegovu rečenicu, da ne bi morali ni jedan jedini put da je primijene. Stvorili su opširnu i pedantnu znanost o tome kako se Kur'an izgovara, da bi pobjegli od pitanja kako da ga provedu u život. Na kraju, Kur'an su pretvorili u goli zvuk bez razumljivog smisla i sadržaja" (Izetbegović, 2005:1/139–140).

Ovakav odnos prema Kur'anu jeste, prema Izetbegoviću, prvi i najvažniji stvarni uzrok nazadovanja i nemoći muslimanskih naroda (Izetbegović, 2005:1/140).

Nemuslimani o Kur'anu

Jedna od tema kojom se bavio Izetbegović jeste i nemuslimanski pogledi o Kur'anu. U tekstu "Nemuslimani o Kur'anu" navodi mišljenja jednog broja zapadnjačkih autora o Kur'anu, "koja potječu uglavnom iz novijeg vremena" (Izetbegović, 2005:1/79).

Autor u tom tekstu citira misli sljedećih mislilaca, uredno navodeći izvor i broj strane: F.F. Arbuthnot, Paul Casanova, John Wiliam Draper, Harry Gaylord Dorman, H.A.R. Gibb, Hartwig Hirschfeld, Rev. G. Margoliouth, Edward Montagu, James A. Michener, John Nash, Rev. J.M. Rodwel, E. Danison Ross, Laura Veccia Vaglieri, George Bernard Shaw, Brtnard Russel, Edmund Burke, H.G. Wells.

Zaključak

Za Aliju Izetbegovića Kur'an je *živa poruka* – ne Knjiga koja se jednom pročita i odloži, već Knjiga kojoj se stalno vraća(mo) i uvijek iznova razumijeva – i *univerzalna poruka*, odnosno sveobuhvatni sistem za etička, duhovna, socijalna i politička pitanja. Izetbegović je Kur'an vidio kao Božiju Objava upućenu cijelom čovječanstvu, a ne samo muslimanima. Vidio ga je kao knjigu univerzalnih moralnih i duhovnih vrijednosti, koja ima trajnu relevantnost za savremeni svijet.

Smatrao je da je Kur'an kompatibilan s modernitetom, ali da to iziskuje njegovo ispravno tumačenje i razumijevanje koje ide u korak s vremenom, a ne robuje tradiciji bez kritičkog promišljanja. U tom smislu, Alija Izetbegović Kur'an nije posmatrao kao zatvoreni religijski Tekst ili Korpus, već kao dinamičnu Objavu koja traži angažiranog čovjeka – vjernika koji razmišlja, djeluje i doprinosi razvoju društva.

U Izetbegovićevom vidiku Kur'an ne traži slijepo slijeđenje, već razmišljanje, razumijevanje. U Kur'anu se vjernici pozivaju da razmišljaju, da uče iz svijeta koji ih okružuje. Kur'an često koristi fraze poput *Zar ne razmišljate?* – što je za Izetbegovića dokaz o intelektualnoj dinamici islama. Kur'an, dakle, poziva na akciju, na djelo; on nije i ne smije biti samo pobožni predmet, koji se recitira, nego nešto što se živi, primjenjuje u cilju uspostavljanja boljeg, pravednijeg društva.

Prema Izetbegoviću, Kur'an je temelj preporoda i islamskog pogleda na svijet, koji istovremeno naglašava Božiju apsolutnost i suverenost te ljudsku odgovornost i slobodu, moralni zakon i pravdu, poziv na akciju i reformu. Kur'an je jedinstvena Knjiga i po tome što objedinjuje duhovno i materijalno, religiju i društvo.

Izetbegović je vjerovao da nema vjerskog preporoda bez povratka Kur'anu, kao osnovi islamskog identiteta, što uključuje i političku dimenziju islama, koja je prije njega skoro pa uvijek izostajala. Riječ je o povratku Kur'anu ne samo kao Tekstu već kao *živoj poruci* koja se razumije, živi i primjenjuje u svakodnevnom životu i društvenim sistemima. Za njega je Kur'an temelj i izvor mudrosti, morala, slobode i društvene pravde; on je putokoz u ovom životu.

Izetbegovićevo poimanje i povremeno tumačenje Kur'ana je racionalno, modernističko i, rekli bismo, dinamičko, ali i, na neki i *svoj* način, duhovno. Međutim, prema njemu, Kur'an nije samo knjiga za ličnu duhovnost, već i poziv za aktivno djelovanje u društvu – zalaganje za pravdu, slobodu i dostojanstvo čovjeka. On se protivi pasivnom, formalističkom shvatanju islama koje zanemaruje društvenu odgovornost ("Kur'an ne traži od čovjeka da se odrekne ovoga svijeta, već da ga učini boljim.").

Literatura

Adilović, Ahmed (2010). "Karakteristični počeci kur'anskih sura". *Glasnik Rijaseta IZ*, 3–4, 212–226.

Cragg, Kenneth (1970). *The Mind of the Qur'an: Chapters in Reflection*. London: Ruskin House.

Fatić, Almir (2014). *Kur'anski semantički kontekst*. Sarajevo: El-Kalem & FIN.

Khalifa, Mohammad (1983). *Sublime Qur'an and Orientalism.* London: Kongman.

Izetbegović, Alija (2005). *Izabrana djela*. Knj. 1–10. Sarajevo: OKO.

Karić, Enes (1995). *Tefsir – Uvod u tefsirske znanosti*. Sarajevo: Bosanska knjiga.

ar-Rūmī, Fahd (2003). *Buḥūṯ fī uṣūl at-tafsīr wa manāhiğihi*. Riyāḍ: Dār ṭayiba.

Abstract

THE QUR'AN IN THE THOUGHT OF ALIJA IZETBEGOVIĆ

Almir FATIĆ

Alija Izetbegović (1925–2003), the first president of the independent Republic of Bosnia and Herzegovina, was also a thinker concerned with questions of Islam and the modern world, as well as with the relationship between religion, society, and politics. He held the Qur'an in profound esteem and emphasized its significance and role in shaping Islamic thought, morality, and society. His view of the Qur'an occupied a central place in his reflections on religious and political questions and issues. Izetbegović's intellectual work was to a significant extent inspired by the Noble Qur'an. The aim of this paper is to examine how Alija Izetbegović viewed the Qur'an as the Book of God and the primary source of Islam; how he approached the Qur'an and treated it in his writings; and how and when he referred to it and used it to substantiate his views, opinions, and positions. In conclusion, the author presents his own synthesis of Alija Izetbegović's views and reflections on the Qur'an.

Keywords: Alija Izetbegović, Qur'an, interpretation, modernity, Islamic revival, freedom, politics

الملخص

القرآن الكريم في فكر علي عزتبيغوفيتش

ألمير فاتيتش

كان علي عزتبيغوفيتش (1925–2003)، الرئيس الأول لجمهورية البوسنة والهرسك المستقلة، مفكرا مهتما بقضايا الإسلام والعالم المعاصر، وبالعلاقة بين الدين والمجتمع والسياسة. وكان يكن احتراما عميقا للقرآن الكريم، ويؤكد على أهميته ودوره في تشكيل الفكر الإسلامي والأخلاق والمجتمع. وكان موقفه من القرآن الكريم يلعب الدور المحوري في تأملاته حول القضايا والمواضيع الدينية والسياسية. كان عزتبيغوفيتش في أعماله يستلهم القرآن الكريم بشكل كبير، ويهدف هذا البحث إلى استقصاء الكيفية التي كان علي عزتبيغوفيتش ينظر فيها إلى القرآن الكريم، باعتباره كتاب الله والمصدر الأول للإسلام؛ وكيف كان يقارب القرآن، وكيف يتعامل معه في مؤلفاته، وكيف ومتى كان يستشهد به ويستخدمه دليلا على آرائه وأفكاره ومواقفه. وفي الخاتمة، يقدم الكاتب تلخيصا لرؤى علي عزتبيغوفيتش وأفكاره حول القرآن الكريم.

الكلمات المفتاحية: علي عزتبيغوفيتش، القرآن الكريم، التفسير، الحداثة، النهضة الإسلامية، الحرية، السياسة.